

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha

Herausgeber: Societad Retorumantscha

Band: 45 (1931)

Artikel: Influenzas estras i'l ladin

Autor: Velleman, A.

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-201848>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 11.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Influenzas estras i'l ladín

da Dr. A. VELLEMAN, privatdocent a l'universited da Ginevra.

Referat salvo a la radunaunza generela da la Societed Retorumantscha,
als 18 november 1930.

Stímos Signuors,

La soprastanza¹ da la Societed Retorumantscha m'avaiva già l'an passô fat l'onur d'am invíder a fer üna conferenza a la radunaunza generela ed avaiva tschernieu, our dals temas ch'ea u quella vouta avaiva preschianto, quel davart il quêl eau vuless quaista saira expuoner qualche ideas in il temp limitô chi sto a disposiziun per ün referat.

Melavita füt mia preschentscha a l'ultima radunaunza generela a Coira impussibla, parvia da partizipaziun ad ün congress internaziunel, chi avet lö a Madrid i'l mais. Meg passô. Cur da, avaunt qualche evnas, Sar president Luzzi am giavüschet danövmaing, tres üna charta addresseda a Ginevra, da vulair discuorrer a la radunaunza d'inguan, am rechattaiv' eau güsta sül Ocean Indiaun, turnand d'ün viedi al Extrêm Oriaint, ed uschè passet l'ultim di d'october, data a la quêla nos president aspettaiva üna resosta definitiva, sainza di'el avess survgnieu da Ginevra oter cu l'anunzha d'arvschüda da sia charta e la nouva da mia absainza. Ma fortunedamaing al pervgnit auch'a temp il telegram ch'ea u al spedit apaina rivo in Schwitzerland, als 8 november; circumstanza a la quêla eau poss savair gro, cha quaista saira am tuocha l'onur e'l plaschair da piglier part per la prüma vouta ad üna radunaunza generela da la Societed Retorumantscha, a la quêla appartegn scu commember daspö pü cu 20 ans.

Ch'Els am permettan, zieva quaista pítschna informaziun preliminaria, d'intrer dalun in mieu tema: „Influenzas estras i'l ladín.“

¹ Mera p. 111, annotaziun 2.

1.

La prüma dumanda chi as preschaínta tuna scu segua: „Che ais insè ester dal püt da vista d'üna lingua?“ — Pigliain üna lingua uschè masdeda scu l'inglais. Sül prüm cuolp d'ögl as vezza cha sieus elemaints principels sun da pruvgnentscha germanaisa e romana, intaunt cha quels chi füssan da cuschidrer scu indigens dal püt da vista geografic, voul dir ils elemaints da derivaunza celtica, sparischan i'l fuonz. Che dess in üna tela lingua valair scu ester, che scu indigen? Que ais cler, cha stuains dalun banduner il püt da vista geografic. Ils elemaints celtics sun memma insignificants per cha possan determinêr il caracter da la lingua.¹

Dimena restess be la questiun, scha'l germanaís ais indigen e'l roman ester i'la lingua inglaísa, u scha que ais forsa il cuntrari. Eau sun dal parair cha tuots duos elemaints sun indigens. Medemmamaíng scu cha, tres incrusch da differentas plauntas u da differentas bes-chas, as prodüan nouvas spezhas da plauntas u nouvas razzas da bes-chas, chi demuossan lur egens cuntrasegns stabels ed as disfarenzcheschan cleraamaíng dals padernours chi d'haun servieu al incrusch, uschè dvainta que eir, cha in consequenza d'incrusch da linguas as fuorman nouvas linguas chi's disfarenzcheschan stabelmaíng da las linguas genituras.

La lingua tschantscheda in Ingilterra daspö l'invasiun germanaisa dal tschinchevel tschientiner, voul dir l'anglosaxun, eira ün idiom püramaíng bass-tudais-ch. Tres la cunquista normanna dal ündeschevel tschientiner gnit allura inoculo, sün quaist tschiep tudais-ch, l'elemaint roman, ed uschè as furmet cul ir dals temps üna nouva lingua, l'inglais, differenta da quella tschantscheda in Ingilterra aunz la conquista normanna, ma sich differenta eir da quella tschantscheda in Normandia.

¹ Eau craj però, cha, dal püt da vista fonetic, las linguas celticas tschantschedas i'las islas britannicas dessan avair influenzo considerabelmaíng prüma la pronunzia dal latin têl ch'el füt discurrieu dals indigens düraunt l'occupaziun romana (55 aunz Chr. fin 426 zieva Chr.), zieva quella dals idioms tudais-chs imprais dad els zieva la cunquista germanaisa e finêlmaíng quella dal inglais, lingua indschendreda tres incrusch traunter d'üna vart ils idioms tudais-chs e d'otra vart la lingua francesa, introduütta tres la conquista normanna (1066). Sainz'üngün dubi portan eir ils idioms rumauntschs il sagè da l'influenza fonetica celtica.

E scha la lingua inglaisa, our da motivs ch'eau nun poss quia definir pü exactamaing, vain resguardeda per üna lingua essenzchelmaing germanaïsa, melgro la preshentscha d'importants elemaints romans, schi nun ais la tuottüna üna lingua germanaïsa püra; l'elemaint roman as inscuntra pass a pass: la lingua ais üna lingua masdeda, cruscheda, ed in quaista lingua cruscheda sun ils elemaints romans taunt indigens en quels germanaïs.

2.

Ma ils elemaints d'incrusch, di prodüettan üna nouva lingua nun as muossan adüna cun l'istessa clarited. In la lingua francesa per exaïmpel, la quêla as prodüet tres ün incrusch roman-celtic-germanais, giova ün da quaists elemaints d'incrusch, il roman, üna rolla taunt preponderanta, cha'ls oters peran d'avair üna purteda tuot secundaria. Però, melgro quetaunt haun l'influenza celtica e l'influenza tudais-cha contribuieu in ün' imsüra brich negligibla a determiner ils cuntrasegns essenzchels chi caratteriseschan la lingua francesa, la quêla, sainza quellas, avess tschertamaing tuot ün'otra tschera.

Ils elemaints celts e tudais-dhs nun paun dimena gnir qualifichos scu esters i'la lingua francesa. Els sun co güst uschè da chesa scu'ls elemaints romans i'la lingua inglaisa. Que füss derisibel da vulair qualificher scu esters u da vulair daffat sbandir dal frances pleds tels scu: bec, borne, bouleau, changer, chêne, char, charpente, charrue, lieue etc., pervia ch'els sun da derivaunza celtica, u da fer l'istess cun oters scu: banc, bande, bannière, bloc, boulevard, bourg, brèche, émail, fauteuil, guerre, maréchal, nord, sud, troupe, tuyau etc., per motiv ch'els sun da derivaunza tudais-cha.

Zieva cu'üna nouva lingua s'ho sviluppeda, cun sieu egen caracter e sieus egens cuntrasegns, po ella persestess gnir suottamissa a nouvas variaziuns, a nouvs incruschs, e quaists paun provgnir güst uschè bain davart üna u püssas da las lingwas genituras cu davart üna lingua complettamaing estra, medemmamaing scu cha nouvas spezchas da plauntas u nouvas razzas da bes-chas cun cuntrasegns già stabels e distínts paun, in conseguenza d'incrusch repetieu cun üna da las spezchas u razzas originelas, gnir expostas a nouvas müdedas. Al püt da vista da la lingua in regard

qualifichess eu üna têla influenza scu estra. Ch'Els am permettan d'explidhêr quetaunt tres ün exaimpel: In il 16evel tschientiner gnittan duos scrivaunts frances, Joachim du Bellay e Pierre de Ronsard, sül impissamaint, cha la lingua francesa saja memma povra ed hegia dabsögn da gnir inrichida e completeda surtuot tres il latin, in part eir tres il grec. „Noss pader-nuors.“ disch du Bellay, „haun lascho la lingua uschè povra e nüda, ch'ella ho dabsögn da pennas e dad ornamaints piglios d'utrò.“ E fand adöver da quaist principi, transplantettan el e Ronsard be a bun stîm e sainz' üngüna discriminaziun numbrus pleds latins — e perfin grecs — aint i'la lingua francesa, as cumentand da'ls der üna terminaziun francesa. E que nu fettan els be n'ils cas inua manglaivan pleds frances, dimpersè els müdettan eir in maniera tuottafat arbitraria pleds frances existents seguond prototip latin. Que füt ün cumplet spredsch da las ledschas linguisticas natürelas e tauntinavaunt dafat privlus, in que ch'üna divisiun traunter lingua literaria e lingua populera and avess pudieu resulter, uschè cha la prüma füss podi a podi dvanteda ininclegiantaivla per la granda massa dal pövel, intaut cha la seguonda füss gnida priveda da la faculted da s'inrichir e s'innöblir tres l'influenza da la poesia e perfin da tuot la lingua druveda in scrit. Ils Frances contemporauns nu vzettan quaist prievels. L'agir da Ronsard e du Bellay nün füt be admirô, dimpersè eir imito, e'ls duos protagonists da quella lingua artifizchela gnittan veneros cun ün'idolatria da la quêla nus pudains hozindì apaina ans fer ün' idea. Duraunt ün mez tschientiner exercettan els ün'indiscutibla hegemonia sur il linguafrances e lur mort gnit cuscidreda scu üna calamited naziunela. E tuottüna nun als survivet lur glüergia; in aquella ch'a'ls cunduttuors sparittan, pigliet tuot il muviment üna dandetta fin.

Un cumanzet a vair aint, cha quaists impraists artifizchels dal latin e la latinisaziun vulida da pleds frances existents, di introdüettan aint i'la lingua francesa elemaints esters, imnatschaivan da desdrür tschertünas da sias particulariteds carac-teristicas. Un revgnit a la natüira. Na be cha minchün sus-dhaiva darchò discuorrer scu cha'l pical l'eira creschieu: un sus-dhaiva eir scriver uscheja.

5.

Uossa, cu sto que cul ladin? Quaist idiom, scu cha que ais indicho da sieu nom, ais da derivaunza essenzechelmaing latina, ūna sour dal frances, dal italiaun, dal spagnöl e da las otras linguis uschedittas neo-latinas u romanis. Ma sieu caracter particular ais evidaintamaing determino tres incruschs, e co sto il tudaïs-ch in prüma lingia, dintaunt cha'l celtic ais relativamaing da minima impurtaunza.¹

Na be aint i'l vocabulari chattaïnsa ūna quantited d'elemaints tudaïs-dhs; eir aint i'la fraseologia e n'il uorden dals pleds as muossa cleramaing l'influenza tudaïs-cha. Examinain in cuort quaists traïs püts.

a) Gia ils prüms monumaints linguistics da la literatura ladina preschaintan ūna fuolla da pleds tudaïs-dhs, bgers dals quêls giodaivan dal dret da vshinedi sgür daspö tschientiners: oters eiran relativamaing aucha nouvs e nun as sentivan tuottafat da chesa n'il rumaunsch, uschè cha na podis sparittan dar-chò pü tard.

Traunter ils pleds tudaïs-dhs chi avaivan cuors i'la lingua ladina cur cha quaista cumanzaiva a gnir scritta, as po manzuner ils seguaints:

abiagér	bauncha	bundragius-a
afrüzér	biagér	chindel
alabarda	bistand	chindlamainta
albierg	blech-a	clafter
albergér	blichir	clappa
albergiaivel	blov-a	cling
albergiaivlezza	bod	clüch
alubir	bot (pot)	craft
alubentscha	brastuoch	cramf
angier	bruost	cram
ardöffel	buob-a	cramer
arfras-chér	buochstab (custab)	cramagér
avuagiér	buoch	crameria
bandagér	buonder	cramerína
baunch	as bundragér	craunz

¹ Mera annotaziun a la pagina 88.

crempel-pla	gratagêr	led (= Leíd)
crês	grím(m)-a	lobgia
crût	grob	lump
crüzer	grobezza	lumperia
cunst	grobamaing	lumpamainta
custab (buochstab)	grosch	magun
custabgêr	gsel	as magunêr
cuttlas	guadagnêr	maister
dampf	guaffen	malter
daia	guai	managêr
egen (1=eigen)	guaita	managiamaint
(2=Leibeigener)	guaitêr	mat, matta
ernst	gualzer	maungel
ezzêr	guardêr	mender (minder)
flaundh	guardgia	mezger
flech	guarir	morder
flinta	guastêr	mordragêr
as flissagêr	guatêr (= waten)	mordramainta
flöta	guaunt	mordraretrh
flöz	guersch	mordraria
friem	guêra	morgenstern
frisch	guerra	munter-tra
fui (pfui)	guerragêr	murdach (Mordaxt)
fürdragêr	guida	nar
gedem	guidêr	nardet
geischla	guinchir	narramainta
giaschlêr	guindel	narrun
giassa	guís	nord
giast	guisa	nötager
giatter	halt	nüz
giavüsch	handlagêr	nüzzäivel
giavüschêr	helm	nüzzagêr
glaser	heller	melnüz
glieud	kerli	oder
god	kunst	offa (Hopfen)
gram	la(i)st	oho!
gramezcha	landamma	ost
gramezchus	lantrichter	papla

pier	schinter	steaur (= Steuer)
pild (Bild)	schintragêr	stolz-a
pistand (bistand)	schintraria	stuorm
piter-tra	schintla	stumbel
plinter	schirmagêr	stumpernêr
plump-a	schlaffa	stüva ¹
plündragêr	schlamper	stuzzer
puf	schlampra	süd
pur (paur)	schlampragêr	sudlagêr
puzchêr	schlatta	taler
ram (Rahmen)	schlecht-a (schlet-ta)	tampfi (dampf)
rap	schliefra	tapfer-fra
rich-a	schlingia	tapfradat
rinch	schlitta	tast
rispli	schlitteda	tischler
roba	schlosser	tolmescher
rocha	schluc	trinchêr
ruebla	schneder	tröp
rumblagêr	schnedra	trost
rubêr	schnizcha	truzzagêr
rubadur	schnuffêr	tschaffen
rüter	schnuz	tschigrun
sbundragêr	schon	tschüff
s-chaffir	schoppa	tschüffer
s-chaffimaint	schulmaister	tudais-ch
schaiba	scriptisch	turba
schanza	scruf (scrof)	urbarisêr
s-chazzî	sain (= Senn)	vallisich
s-chella	senneria	as varzagêr (varsagêr)
schelm	sen (= Sinn)	vopa (vopna)
schelmaria	sezzer (sêr)	wacker
schelmamainta	siz	zarti
schimmel	spass	zartezza
schinagêr	splündragêr	zaungia
schinagiamaint	sprun	zecha
schinagiouss	stambuoch	zember

¹ Pussibelmaing ün incrusch traunter il germanais Stube (anglais *store*) e'l latin *etufare* (s-chudêr cun vapur).

zembragêr	zinngiesser	zuffa
ziegel	zöber	züg
zinc	zol	zunft
zinn	zotla	zwetschka

Quaista glista, ch'Els haun forsa già dhatto ün po memma lungia, nun ais tuottüna lönch brich completta.

4.

b) Quaunt a la fraseologia, schi vuless eau trer Lur attenziun particulermaing sün las numbrusas cumbinaziuns d'ün verb cun ün adverb, scu *ster tiers, trêr giò, trêr our, rumper our*, uschè características per las linguas germanaisas, dintaunt cha'l latin expríma l'istess' idea tres ün verb cumpost cun úna preposiziun. Il sen da quaist'ultima correspuonda però in bgers cas exacta-maing a quel dal adverb tudaïs-ch, da maniera cha nun avains üngüna difficulted per recognuoscher in *trer giò, trer our, rumper our* ed otras cumbinaziuns da quaista sort ils verbs equivalants latins *sub-trahere, ex-trahere, pro-rumpere*. Suvenz avarò perfín il verb cumpost latin do andit a la cumbinaziun tudaïs-cha, in oters po ün explicher la sumgiauntscha tres il fat, cha la fantasia dal pövel muossa la tendenza da prodür dappertuot incirca las istessas figüras, [da sort cha, eir sainza reciproca influenza, ils medems dits paun as preschantér in las medemmas fuormas.¹ A sun tuottüna bgers oters cas, forsa ils püss, inua nun exista üngüna relaziun traunter l'expressiun tudaïs-cha e quella latina. I'la lingua ladina avains allura spürs germanissem, traducziuns verbêlas our dal tudaïs-ch, las quêlas nu sun ni-auncha inclegiantaivlas a Frances, Italiauns, Spagnöls u oters Neo-latins, chi nu saun il tudaïs-ch. Per incler expressiuns scu: *pigliér tiers, as dêr giò (cun qualchün u cun qualchosa), drizzér our qualchosa, nun podair ster our qualchiün, savoir ir intuorn cun qualchiün* etc. nun basta que da cognuoscher ils verbs *pigliér, dêr, drizzér, stér*, e'ls adverbs *tiers, giò, our*; l'ester las inclegia be sch'el cognuoscha la significaziun dals dits tudaïs-dis: *zunehmen, sich abgeben mit, jd. nicht ausstehen können, mit jd. umzugehen wissen*. A nun am pera però, dia telas cumbinaziuns dessan gnir risguardedas scu propi estras; ellas sun caracte-

¹ Mera Florian Melcher, Fraseologia rumauntscha, Annalas XXV.

risticas per la lingua ladina e vegnan eir druvedas da nos grand classic Bifrun, il quêl disch p. ex. in sia traducziun dal Nouv Testamaïnt:

A quaist vulains fêr schi deus *do tiers* (Hebr. 6, 5).

Che la duonna amuossa, nu *dun* eau *tiers* (1. Tim. 2, 12).

Seniuors *trats-aint* — cun vesckimainta alva (Apoc. 4, 4).

Mu els dissen: Che *vo* a nus *tiers*? guarda tü (Matt. 27,4).

L'g aviand *trat oura* schi mettetan è agli intuorn üna arassa d's-chiarlatta (Matt. 37, 28).

Nun araspo à vus thesors in terra, inua die l'g aruügen e la tharma l's guastan, e inua die l's ledars *fuoren aint* e l's invuolen (Matt. 6, 19).

Et schi aldiüns dals arams sun *aruots giu* e tü chi eras ün uliér sulvedi, ist *implanto aint* in aquels ed ist gnieu personevel de laristh e de la grascha dalg uliér, schi nu t'ludêr (Rom. 11, 17-18).

Et Jesus alvò sü de la schaina, e *mettet giu* la vesckimainta, e haviand prais ün sthquasaél, schi s'schinto el. Alhura dsieva mattet el ouva in ün borschilg, e cumenzo a lavêr l's pês dals discipuls, e da *terscher giu* cun l'g sthquasaél cun quel chiel era schintô (Joh. 13, 4-5).

Et cura chel havet *intaunschieu aint* l'g paun, schi l'g det el a Juda da Simonis Iscariotæ. Et dsieua l'g baccun es *ieu aint* in aquel satanas (Joh. 13, 26-27).
Stêd sü e giain davend da qui (Joh. 14, 31).

Eau voelg *aruinêr giu* mês clauôs, e l's voelg fêr sü plü grands et acò voelg eau *araspêr aint*, tuotta aquella mia aroba di es à mi naschîda (Luc. 12, 18).

Suainter üna tendenza steda a la moda pustüt düraunt la seguonda mited dal dischnovevel tschientiner stuess ün tscherchêr da rimplazzêr tels dits tres expressiuns (scha pussibel verbs simpels) da provgentscha püramaing latina (u italiauna), dir p. ex.

Per ir tiers	= concerner u interesser
„ der tiers	= conceder u permetter
„ metter giò	= depuoner
„ furêr aint	= fer infracziun (u fer irrupziun)
„ rumper aint	
„ implantêr aint	= inserir
„ rumper giò	
„ ruinêr giò	= demolir, sbovêr, distachêr
„ terscher giò	= sújantêr
„ intaundscher aint	= immerger

Per ir aint	= entrer
„ ster sü	= alver
„ ir davent	= sortir, s'absenter
„ ir our	= sortir, s'absenter
„ rasper aint	= racoglier
„ trer aint	= vestir
„ trer our	= svestir etc.

Aldhünas da quaistas substituziuns as chattan effectivamaing in traducziuns pü modernas da la Bibgia. Eau nu vögl dir ch'ellas sajan tuottas nouschas, tschertünas sun dafat fich bunas, ma eau dubitesch ch'üna suletta saja positivamaing in tuots cas preferibla a la cumbinaziun d'ün verb cun ün adverb drurveda da Bifrun. Suvenz, suainter la cadenza da la frasa u per variér l'expressiun, pudarò ün der la preferenza al verb simpel, ma in mindha möd sun pleds scu *immerger*, *racoglier*, *conceder*, *concerner*, u per fin *infracziun*, *irrupziun* bger pü esters cu'l's dits *taundscher aint*, *raspêr aint*, *der tiers*, *ir tiers*, *furer aint*, *rumper aint*.¹

Eau am saint fich fortünô da savair mieu parair in resguard a dittas expressiuns cumpartieu da duas homens ch'Els arcugnuoscheron cun me scu prümas autoriteds in dumandas lingüisticas, Sar prof. Chasper Pult e Sar Dr. Florian Melcher barmör. Il prüm, in üna conferenza tgnüda a Zuoz in 1913, in occasiun dels cuors academics da vacanzas, s'exprimit scu segua:

„Quaistas locuziuns sun uossa in gron part patrimoni da nossa lingua, ün as serva dad ellas minchadi; ellas han in buna part acquistà il dret da vashinadi. Eu non crai, cha la gron guerra chi ais stattta fatta cunter ellas sia in tuot e dappertuot güstifichada. Eu crai, cha in divers cas ün vegl germanisem completamaing natüralisà pro nus corresponda bler plü bain alla natüra da nossa lingua co tscherts neologisems chi spüzzan d'italian a 15 kilometers da distanza. Sch'eu ha da dir *beifügen*, schi preferesch eu *metter pro* al italiano *aggiundscher*“.²

¹ In il cuors da la discussiun, chi avet lö zieva il referat ed a la quêla as partecipettan ils Srs. Dr. Candrian, Secr. guv. *Disch*, Dr. *Federspiel*, Dr. *Vieli*, insp. *Bardola*, rev. *Planta*, pres. G. *Conrad* e prof. *Gisep*, tret quaist ultim l'attenziun da la raspeda sun aldhüns adövers abüsivs d'ün verb cun ün adverb, scu p. ex. crudêr sü (= der in ögl, cruder in ögl), büttar sü (= dschermüglier, bütter föglia) etc. — Prof. *Gisep* dispuona d'ün'interessanta e fich completa collezioni da têls dits.

² Annalas XXIX, p. 190.

Florian Melcher, in ün referat salvo a la radunaunza generela da la Societed Retorumantscha in Meg 1905, dschet:

" . . . . . ma ch'ün nun saja memma sever cun il rich s-chazzei da verbs cumposts cun ün adverb, ch'ün suppona deriver dal tudas-ch. Quaist ho sainza fall gieu e ho aund'uossa üna granda influenza sün la furmaziun da tels verbs in rumauntsch, ma ch'ün nun smauncha cha güsta l'italiaun fo eir ün ampel adöver da telas fuormas, scu *tirar su*, *tirar giù*, *tirar fuori*, *andar via*, *andar su*, *prender giù* e bgeras otras, e cha in general la lingua del pövel, per esser pü clera ed incligentaivla, as güda gugent cun fuormas analiticas, bandunand pü pussibel il sistem sintetic — üna tendenza di's fo valair dappertuot, in mindha lingua, ed ouravaunt tuot nel svilup dellas linguas rumauntschas our dal latin. Inua cha telas fuormas paun gnir rimplazzedas tres simpels verbs rumauntschs, ch'ün las rimplazza, ma ch'ün 's inchüra da las rimplazzer tres verbs italiauns u latins, scu cha già pussas voutas ais gnieu propost!"¹

Per Als der ün'idea da l'abundaunza da telas cumbinaziuns Als dun eau co üna tscherna:

Alver sü, avaír gugent, chaver sü, chaver our, cler sü, cler our, crescher our, crescher sü, cumpre aint, cumpre giò, as der giò (cun qualchün u cun qualchosa), der aint, der our, der sü, der tiers, dir giò, drizzer aint, drizzer our, fer aint, fer giò, fer sü, as fer sü, fer tres, nun as fer ünguotta our da qualchosa, as gnier aint, gnir avaunt, savair gnir our cun pocha munaída, guarder our, guarder tiers, ir aint, ir giò, savair ir intuorn cun qualchün, ir our, ir sü, ir tiers, as lascher aint, laver giò, ler avaunt, lier aint, lover aint, metter tiers, müder giò, murir giò (p. ex. al pdhô), murir our, partir aint, partir our, piglier aint, as piglier avaunt, piglier giò, as piglier insembl, piglier our, as piglier our, piglier sü, piglier tiers, plajer aint, purter avaunt, as puser our, quinter sü, rir our, rumper aint, rumper giò, rumper our, salver sü, scriver giò, scriver our, scriver sü, sdir giò, serrer aint, serrer giò, spander our, ster aint (= eingestehen), ster aint per qualchosa (= für etwas einstehen), ster avaunt, ster our, ster sü, ster tiers, sdruvaglior sü, svaglior our, svaglior sü, terdscher giò, tgnair aint, tgnair our, tgnair sü, trer aint, trer giò, trer our, trer sü, tschanter aint, turner inavous, vaír aint, volver aint, vuscher giò etc. etc.

5.

c) Ed uossa que chi risguarda l'uorden dals pleuds, la structura da las frasas, la sintaxa, schi brievla la lingua

¹ Annalas XX, p. 215—216. — Mera eir A. Vital, Guerra als pleuds eslers. Ann. XXXIII, p. 215—222.

ladina da construcziuns germanaisas. Pustüt daun las frequaintas inversiuns perdütta da l'influenza tudais-cha. Per exaimpel, scha la frasa cumainza cun ün oter pled cu'l subject, schi mettains, scu in tudais-ch, il subject zieva il predicat:

Felice *cuorast tü* tras êrs e sendas. (Lansel, Cudesch da Lectura VII, 480).

Il di seguaint *bandunettan* els la citted (A. Vital, Dumengia Saira, XIX. Anneda, p. 121).

Tres tia posterited *saron bunedidas tuottas las generaziuns* della terra (Menni, Acts 3, 25).

Stessamaing, cur cha la frasa subordineda sto avaunt la principela:

Que ch'ea savaiva, *he eau* confessò (Dumengia Saira, XIX. Ann., p. 179).

Cur cha la damaun füt gnida, *fettan ils principêls sacerdots* cussagl cunter Jesu (Menni, Matt. 27, 1).

Aviand vis quaistas chosas, am *prosternet eau* (Menni, Apoc. 22, 8).

Siand eau in Teessalonica, schi *havais vus* tramiss à mi aque chi era bsüng (Bifrun, Phil. 4, 16).

Stessamaing darchò, cur ch'üna frasa condiziunêla vain druvèda sainza conjuncziun:

Nun *ais que* (= scha que nun ais) cuntrari a tia sapienza, schi schinagia'ns, o Dieu, cun guerras, charestia, incendis, ovazuns ed oters flagels; *chattast tü* (= scha tu chattast) però necessari d'ans visiter eir nus cun quists flagels, schi dispuona'ns tü, cha servan tiers l'etern salüd da nossas ormas (Liturgia per las Baselgias Evangelicas in Rezia, p. 194).

Discurrind da l'uorden dals pleds, pudess ün eir manzunêr dits scu ils seguaints: „*uschiè üna bella duonnina*“ (= *so ein hübsches Weibchen*); *fichi üna scorta matta* (= *sehr ein artiges Mäddchen*); a vain fat opposiziun a tuot il nouv, *saja quel eir auch uschiè benefic* (= *sei es auch noch so wohltuend*): *che per ün tiran est tü!* (= *was für ein Gewaltmensch bist du!*).

Il temp limito chi sto a mia disposiziun am impuona la necessited d'am limiter a quaista succincta exposiziun d'alchüns dals cuntrasegns germanais cha preschainta la lingua ladina, cuntrasegns characteristics chi contribueschan a la disfarenzher d'oters idioms neo-latins. Il pövel nu vezza dal rest in els ünguott'ester: al cuntrari, ils sforzs fats da tscherts purists e reformatuors bain intenziunos per sbandir tuots ils elemaints tudais-dhs nun haun, fortunedamaing, gieu grand success. Ils pleds e dits in questiun, scu eir il fenomens sintactics cha d'he manzuno, constituedian

a mieu vair aint üna part caracteristica dal patrimuni da la lingua ladina e stögliañ gnir risguardos scu cuntrasegns essenzials da medemma.

6.

Ad ais auch' ün puonch ch'eau nu stuess, melgro il temp sich cuort chi sto a mia disposiziun, passêr suot silenzi in discurrind dals cuntrasegns essenzchêls da la lingua ladina, e que ais la tschera fonetica cha muossan ils vaira vschins da la lingua, in contrast culs elemaints esters. Ma siand ch'eau d'he gîa trattò quaist fenomên, almain per part, in il seguond tom da mia grammatica (pustüt § 297), e siand d'otra vart cha eir Sar Dr. Florian Melcher barmör ho tschantscho davart quaist tema in ün referat sich amussaivel salvo a la radunaunza generela da nossa Societed in meg 1905, schi am vögl eau co restraindscher sün ün sulet aspet importantischem da quaist fenomên, nempe las terminaziuns, ed in particuler quellas dals substantivs ed adjectivs.

Que ais in se singuler cha las terminaziuns giovan üna rolla taunt impurtaunta per determiner la tschera d'üna lingua, e tuottüna as po que explichêr tres il fat cha'l's tscheps dals plebs preschaintan in mindha lingua quasi infinitas variaziuns, intaunt cha las terminaziuns, scu ch'eau pruvarò da musser per la lingua ladina, as redüjan in generel ad ün nummer sich restret da tips.¹ Da lander deriva cha que voul stüdis spezchels per pudair arcugnuoscher ils intrus traunter ils tscheps, intaunt cha minchün po, in examinand e cungualand be attentaing ils fats, facilmaing as render quint da que chi ais vschin e que chi ais ester i'las terminaziuns.²

¹ Quaista remarka nu vela natürelmaing per las linguas uschè-dittas isolantas, p. ex. il chínais.

² Que nun ais dal rest il cas be per las linguas da derivaunza latina cha las terminaziuns daun telmaing in ögl, que ais il cas eir per las linguas germanaisas. Per exaimpel:

Ils verbs tudais-chs *prüfen* e (*er*)*proben* sun amenduos derivôs dal latin *probare*; il tschep dal prüm exibescha las transformaziuns foneticas caratteristicas per la lingua tudais-cha, quel del seguond alincunter, muossa il radical latin têl e quêl; tuottüna nu do ne l'ün ne l'oter da quaists verbs üngün intop.

Ma dalum cha *proben* vain provist cun üna terminaziun estra *probieren*, allura tradescha'l eir als na-inizios sia origna fullastera e vain resentieu scu ün

Examínain dimena succinctamaing quēlas sun las terminaziuns propi indigenas dals substantivs ed adjectivs ladins.

Ils substantivs ladins paun glívren:

a) cun ün consonant, scu

amih, chantunz, chaun, famagl, Peider, raig, — brüt, cumer, muglier, pernisch, sour, vuolp, — an, argient, aschaid, chüerp, fier, — blais, charn, naiv, paraid, süerted;

b) culs vocals (u diftongs) na accentuos *-a, -i, -ieu:*

barba, dücha, reverenda, parzura, — amda, duonna, nezza, quineda, — dogma, levatesta, paraplövgia, pichaporta, — besla, charta, nüvla, stüva;

alimeri, Göri, Töni, — avöri, dubi, evangeli, öli, palperi, stedi, uffizzi;

Baltrumieu, dieu, murdieu, — gnieu, palintschieu, vstieu;

c) culs vocals accentuos *-ô, -ö, -ë:*

quinô, schirô, sudô, — cumgiô, firô, grô, pachô, talvô;¹

fö, gö, lö, — chadafö;

chastè, filadè, pè, sagè, vdè, — cadè, fè, merschè (marchè).

Ad ais aucha da remarder cha'ls substantivs polisilabics glívrant cun ün consonant haun tuots l'accent sün l'últim vocal u diftong (*amíh, ascháid, libertéed, pernisch*). L'unica excepcziun vain spüerta dad alchüns substantivs glívrant cun *l, m, n* u *r* precedieu d'ün *e* atonic, aviand quaists l'accent sün la penultima silba, scu *apóstel, ángel, chapítel, táimpel, — battáisem, culáischem, gédem, gallicísem, — órfen, presépen, ruégen, uórdem, — adöver, bavéder, charácter, pachéder*.

Quaunt als adjectivs indigens, schi glívrant lur fuomas masculinas quasi adüna cun ün consonant, lur fuomas femininas — scha sun variabels — adüna cun *-a*: *bun-a, grand-a, chafuol-la, güist-a, lung-ia, vast-a.*

Relativmaing pochs haun üna fuorma masculina glívrant cun *-i*, scu *prüpi* — *prüpdia, sabi* — *sabgia, tevi* — *tevi-*

intrus. E sch'üna terminaziun estra vain agütta perfin ad ün pled tudais-ch, scu cha que ais il cas culs verbs *amtieren, drangsalieren, hantieren, inhaftieren*, ed oters püss, u cul substantiv *Lagerist*, u cul adjectiv *burschikos*, allura vain que resguardo, e cun dret, scu fidh trid e meladester.

¹ Suaintier las reglas ortográficas in vigur nu vain quaist accent scrit.

gia.¹ Ün pêr oters, propriamaing particips, glivran scu quaists cun -ô u -ieu: *beô — beeda, prüvô — priiveda, strupchô — strupcheda, — bainvgnieu-ida, melvulieu-ida, sburflieu-ida* etc.

7.

Zieva quaista enumeraziun da las terminaziuns dii as chattan effectivamaing in s-chets pleds ladins, nun ais que forsa da memma, in vista da l'impurtaunza da la chosa, da dir auch'ün pêr pleds davart alchunas otras terminaziuns, dii nun as chattan mê in têls pleds e cun las quêlas ün grandischem abüs ais sto fat.

Quaistas terminaziuns sun:

a) il vocal -e na accentuo.

Cun quaist vocal glivran ün grand nummer da substantivs ed adjectivs latins dii haun do andit a vocabels ladins. Scu cha que Als ais cuntschaint, vaun la püpart da noss nomes ed adjectivs inavous sün accusativs latins. Per quaists però nun as cunfò l'ortografia cu'la pronunzcha, siand *dia l'm* in *virginem, virtutem, dulcem, efficacem* etc., müt daspö il prüm tschientiner da l'era cristiauna, continuaiva adüna a gnir scrit dals sculos e figürescha natürelmaing eir in ils texts latins stüdgios in nossas scoulas superiuras. La pronunzcha populera eira dimena *virgine, leone* etc.

Che dvainta que -e in pleds latins ertôs?

N'ils püss svanescha'l completamaing, scu in *amore — amur, bonitate — bunted, calore — chalur, colore — culur, expignoratione — spendrischun, famem — fam, grande — grand, honore — (fi)onur, ignorante — ignuraunt, judice — güdisch, luce — glüschi, mense — mais, muliere — muglier, mure — mür, nive — naiv, nocivitate — noschidet, pace — pêsch, pariete — paraid, paupere — po(u)ver, paupertate — poverted, plebe — plaiv, quale — quél, radice — ragisch (risch), rege — raig, serviente — serviaint, sorore — sour, turpe — tuorp, turre — tuor, utile — üttel, valle — val, verme — verm, virtute — virtüd* etc.

¹ Quaista classa cuntgniva pü bod üna seria da pleds uossa our d'üs, scu *cuntredi — cuntredgia, glünedi — glünedgia, guttedi — guttedgia, strauni — straungia, ubedi — ubedgia* etc. D'otra vart ais la steda inrichida tres numbrus impraists our dal latin u l'italiaun, bgers dals quels paun gnir acceptos scu indispensabels, scu *accessori-a, agrari-a, contradictori-a, obligatori-a, sedcnc-tari-a, transitori-a, voluntari-a* etc.

In alchüns oters as müda'l in *-a*, scu in *cinere* — *tschendra*, *facie* — *fatscha*, *imagine* — *imegna*, *in cardine* — *incharna*, *incudine* — *anchüna*, *lege* — *ledscha*,¹ *margine* — *marg(i)na*, *peccatrice* — *pchadritscha*, *solitudine* — *suldüna* (*suldüm*), *superficie* — *surfatscha*, *virginem* — *vergina* (*vergna*) e pussibelmaing aundh'in ün pêr oters.

Sumgiauntamaing müdan pleds da pruvgnentscha tudaischa generelmaing l'-e da l'ultima silba in *-a*:

Flöte — *flöta*, *Gasse* — *giassa*, *Geifsel* — *geischla*, *Hopfen* — *offa*, *Klappe* — *clappa*, *Kutteln* — *cuttlas*, *Mädchen* — *matta*, *Pumpe* — *pumpa*, *Rocken* — *rocha*, *Schanze* — *schanza*, *Schielle* — *s-chella*, *Schindel* — *schintla*, *Schlinge* — *schlingia*, *Speise* — *spaisa*, *Suppe* — *schoppa*, *Wappen* — *vopa* (*vopna*), *Zecche* — *zechla*, *Zottel* — *zotla*, *Zwetschge* — *zvetschka* (*zvetscha*) ed oters pü.

b) Il vocal *-o* na accentuo.

Quaista terminaziun nun as chatta mê in accusativs latins. Be tscherts nominativs da la terza declinaziun l'exibeschian, scu *leo* (liun), *gratitudo* (arcuntschentscha), *virgo* (giunfra), stessamaing tuots dativs ed ablativs da la seguonda declinaziun, scu *anno* (i'l an), *Romulo* (a Romulus), *horto* (al üert), *bello* (tres la guerra). Mo siand cha substantivs (ed adjectivs) ladins nu vaun mê inavous sün dativs ed ablativs latins, schi pudains dalum eliminer tuot la seguonda declinaziun (la quêla, insembel cun la quarta, ho do al italiaun sieus numbrus substantivs glivrand cun *-o*).² A resta be d'examinêr che chi'd ais dvantô cun l'-o dals podis nominativs latins da la terza declinaziun, chi haun do andit a

¹ Que nun am pera impussibel cha *ledscha* gniss dal italiaun *legge*. Que füss alura ün bun exaimpel per mussêr cha pleds italiauns da vegl innò piglios sün seguan las ledschas foneticas generelas dal ladin. In mindha möd exista ün dublet da *ledscha*, nempe *laig*, uossa antiquô. Pü bod nun dschaiva ün: „commetter ün adulteri“, dimpersè: „rumper la laig“ (Bifr un scriva *l'alaig* u *l'alaic*, scu ch'el scriva eir *g'l arraig*, *l'arait*, *l'arassa* etc. — Cfr. Grammatica Ladina, § 176).

² La concordanza traunter l'o dals dativs ed ablativs latins e quel dals substantivs italiauns ais püramaing accidentela, nun giand neir quaists ultims inavous sün dativs u ablativs, dimpersè sün accusativs: *annu[m]*, *Romulu[m]* etc. Ma l'italiaun müda sich suvenz (adüna a la fin d'ün pled) l'u in o: *seculu[m]* — *secolo*, *mundu[m]* — *mondo*, *cum* — *con* etc., tendenza di ho melavita influenzò eir il vocabulari ladin.

substantivs ladins. Ils exaimpels seguaints — ed a mia sapchüda ais la glista cumpletta — muossan cha quaist -o s'ho in mincha singul cas müdo in -a: *captio* — *chatscha*, *communio* — *chamüngia*, *cupido* — *cuvaida (cuaida)*, *lectio* — *lezcha*, *plantago* — *plantaja*.

c) In substantivs feminins il vocal -i na accentuo.

Relativmaing be pochs substantivs ertôs, tuots masculins, muossan quaista terminaziun, scu *bas-chizzi*, *bragizi*, *chammi*, *cordöli*, *dubi (dübi)*, *evangeli*, *ödi*, *öli*, *palperi*, *signuredi*, *stizzi*, *stomi (stummi)*, *stüdi*, *tössi*, *ufici*, *viedi*, *viži*, *vschinedi*. Üna massa d'oters substantivs masculins glivrand cun -i sun stos introdûts pü tard, la granda part sainza bsgön (scu *allogi*, *apog(g)i*, *equi-pag(g)i*, *passag(g)i*, *sufragi*, *tesori*, *vituperi* etc. etc.); tuottüna as po aundha dir a favur da tels pleds, ch'els piglian almain üna terminaziun già existenta i'la lingua per noms masculins. Alincunter sto l'-i finel gnir s-chivieu per substantivs feminins. Impè da *analisi*, *basi*, *diagnosi*, *eclipsi*, *fasi*, *ipotesi*, *metamorfosi*, *oasi*, *sintassi* etc. etc. dschess ün dimena bger meglder *analisa*, *ipotesa*, *oasa*, *sintaxa* etc. etc.

Davart -i scu terminaziun d'adjectivs mera Nr. 6.

Uossa, scha'd essans d'accord merit que cha ais indigen, nu sarò que taunt difficil da chatter our que chi ais ester.

Nus pudains distinguer trais principelas periodas d'influenzas estras: la perioda d'influenza latina, quella d'influenza italiauna e quella d'influenza tuda is-chä.

Examinain separedamaing quaistas traís periodas.

Influenzas latinas.

8.

Cur cha, in il 16evel tschientiner, Bifrun as mettet a tradür il Nouv Testamaint, avet el natürelmaing dabsögn d'ün tschert nummer da pleds nouvs per exprimer nouvas ideas. El nun esitet in tels cas da piglier our dal latin ils pleds correspondents, als quêls el det però adüna üna fuorma taunt indigena scu pussibel, in adoptand almain üna terminaziun ladina. Uschè chat-tains: *anchora*, *centuriun* (dasper *centurio*), *circumcisiu*, *emanzipaziun*, *güstificaziun*, *sacrifici*, *simplicited*, *scorpiun* etc.

Interessant aise — ed eau stögl particulêrmaing insister sün quaist püt — cha Bifrun as rendet plainamaing quint ch'in pig-

liand süi pleds latins, el introduet aint i'la lingua ladina elemaints esters. Perquè nun mettet el mê dvart ligermaing ün bun pled vegl per il substituir sainza bsögn tres ün pled latin. In sia prefaziun legiains:

„Eau m'hae êr do tuotta fadia ch'eau metta l'g sainc testamaint clér in nos plêd e ch'eau nu maistda aint in nos plêd, leaungias êstras, oter sch'eau hae stuvieu, sco elg es alchüns plêds, sco *vocatiun*, *giüstification*, ù *circumcisïun*, ed alchiüns oters poicks, quaels ch'eau nun hae pudieu fêr cun main.“¹

In quaist möd dvantet Bifrun il fidel e scrupulus guardiaun dal vegl s-chazzi da pleds indigens ertos dals padernuors, e sieu Nouv Testamaint spordscha üna rîcha funtauna da nets e s-chets pleds e dits ladins, funtauna a la quêla dessan gnir a baiver tuots quels chi d'haun a cour da scriver ün bel e nöbel linguach.²

D'otra vart nun as spavainta Bifrun neir davaunt buns vegls pleds tudaïs-dhs da löndh innò assimilos a la fonetica ladina u da dits tudaïs-dhs scu quels già manzunos. El avaiva stüdgio a Basel e savaiva sgür fich bain cha *albierg*, *buochstab*, *geischla*, *giast*, *maungel*, *morder* (= Mörder), *nar*, *nüz*, *schelm*, *siž*, *zoeber* e tschients oters pleds ch'el drouva, eiran da pruvgnentscha germanaïsa. Ma que nun al fo temma. El nu s'insömgia da vulair latiniser (e bgermain italianiser) l'idiom rumauantsch. El lascha subsister tuot que chi constituescha sia originalited.

9.

Tuot otramaïng agescha la generaziun seguainta: ella latinisescha sistematicamaïng il pled ladin. L'autur da la „Trommetta spirituala per excitar tots dormenzats pecchiaders“ Conrad Riola (1799) scriva in sia dedicaziun, „ch'el s'ho conformà a plü podair davo'l latin“, e'ls püss scrivaunts da sieu temp seguiteschán pü u main l'istess principi.³

¹ Ediziun Gartner, Dresden 1913, p. 16.

² L'appendix cuntegna üna tscherna da telas bellas fuormas veglias, accompagnedas da las fuormas bastardedas introdúttas da las generaziuns seguaintas da scriptuors.

³ Che vita tnêschha cha quel principi ho conservo fin quaists ultims temps, vain demusso traunter oter tres il fat, cha Sar Dr. Meldher, in sieus viedis per

Uossa chattains substituziuns scu las seguaintas:

a) cogiter	per s'impisser
corp	" chüerp
debel	" flaivel
efficacited de la medecina	" virtüd da la mashdina
instructiv	" amussaível
obediaint-a (oboediaint-a)	" ubedi — ubedgia
pauper	" pover
peiorer	" apdhürer
perceptibel	" partscheivel
perceptibilité	" partscheivlezza
potent, potenza	" pussaunt, pussaunza
proscriver	" bandager (sbandager)
recognuschentscha	" arcuntschentscha
redempziun	" spendrischun (spandri-schun), salvamaint
Redemptur	" Salveder, Spendreder (Spandreder)
rester (remanair)	" rumagnair (arumagnair)
rotuler	" arvuolver
transgredir	" surpasser
transgressiun	" surpassamaint

etc. etc.

b) l'approximante fin	per la fin prussmaunta
cogitations inutiles	" impissamaints melnüs
culmine da dignited	" cuolm, tschima, vertsch da dignited
grande similitudine	" granda sumgiauntscha
debiles e fragiles peccatrices	" flaivlase freschlas pchedras
fervente oration	" ferventa oraziun
concupiscenzas carnales e peccaminusas	" giavüschs charnels e pcheders
humile physionomia	" bandusa (ümla) tschera

il chantun intuorn (1904), inscuntret dapertuot duos ideas fundamentelmaing fosas: 1) „Pü strusch al latin, e meglder ch'ün pled ais.“ — 2) Pleds chi derivan dal tudais-ch e tuots uschedits germanissemms nun s'affaun cun üna lingua rumauntscha e stuvesan perque gnir s-chivieus“ (Ann. XX, p. 197—198).

gratitudine	per arcuntschentscha
potion efficace	„ pusdun virtüdaivla
similes consuetudines	„ tels (sumgiaunts) custüms
	etc. etc.

Quaistas duos gruppas da substituziuns as sumaglian in que cha in amenduos vzains buns vegls pleds ladins s-chatschos sainz' üngün bsögn da pleds latins. In ün puonch sun ellas tuottüna fich dissumgiauntas, e que ais cha las substituziuns da la prüma gruppa exibeschän per il main üna mascra indigena; quaista mascra sun las terminaziuns ladinas, chi peran da vulair zupper — e sgür zoppan suvenz als na iniziôs — l'origna fulastera. Co ais sto piglio l'istessa precauziun cu quella cha pigliettan du Bellay e Ronsard cur ch'els intordüettan pleds latins i'la lingua francesa. I'la seguonda gruppa, alincunter, vzains eir las terminaziuns latinisedas.

Uossa, siand cha la lingua taliauna ho conservo eir ella bgers da quaists pleds in fuormas fich sumgiauntas a quellas latinas, schi po ün in bgers cas esser in dubi scha l'autur ho in se gieu in imaint il pled latin u'l pled italiaun.

Tuottüna as disfarenzchescha la perioda latinisanta clera-maing da la perioda italianisanta, già tres il möd da tratter ils noms propis latins. Quaists conservan, scu tar Bifrun, las terminaziuns latinas: *Paulus, Nicodemus, Johannes, Moses*. Que pera simpel. Ün têl möd ais eir stô adopto dals Tudaïs-chs, dals Inglaïs e dad oters pövels. Noms propis paun conservêr lur fuorma originêla, els nun haun da bsögn da gnir tradüts u otramaing transfurmiôs. Mêlavita nun as cuntaintan ils prüms scriptuors ladins cun quaist simpel proceder. Els declineshan ils noms propis suainter las reglas da la lingua latina, que voul dir ch'els müdan lur terminaziuns tenor la funcziun ch'al nom propri impla i'la frasa, u eir tenor il cas ch'avess dumando la preposizion latina correspondent a quella drurveda n'il text ladin. Uschè avains tuot la s-chela da terminaziuns: *Paulus, Pauli, Paulo, Paulum, Paule*, stessamaing *Johannes, Jofannis, Jofanni, Jofannem, Jofanne*. Scu ch'ün vezza, ais üna da quaistas terminaziuns -o. L'adöver generel da quaista terminaziun estra per ils noms glîvrând in latin cun -us nun apartegna tuottüna a la perioda latinisanta, el nu po s'explicher otramaing cu tres influenza italiauna.

Influenzas italiaunas.

10.

Examínain uossa la perioda d'italianisaziun. Per quaist chapitel am poss eau restrainscher sün pochas observaziuns, già cha bger da que chi ais sto dit per la perioda da latinisaziun vela — mutatis mutandis — eir per quella d'italianisaziun. Quaist' ultima ais però bgerum pü privlusa. Numerus sun ils Ladins chi saun l'italiaun e relativmaing be pochs quels chi saun il latin. La tentaziun ais dimena bger pü granda. E'l cunctact d'imminchadi cun turists, merchadaunts e lavuraunts italiauns augmenta aucha il prievol.

Mêlsinavaunt, a la differenza da l'influenza tudaís-dha, la quèla nun pera mê d'avair gieu sieus defensuors teoretics, gnit l'influenza italiauna da bgers tratteda na be cun baïnvugliainta indulgenza, dímpersè perfín cun ardaínta favur, la cuschídrand els scu ün ferm e virtüdaivel bastiun cunter il masdügl rumauntschtudais-chi's discurriva in las cuntredgias particulermaing expostas a la penetraziun alemana. Uschè scriva ün sich meritaunt poet ladin, Curadin Fluoch, meglder cuntschaïnt suot sieu nom italianiso Conradín Flugi, in sia poesia „Als Romauntschs-Ladins“ its vers seguaints:

*E'ls terms chi as maunchan vi e nò
Pigliè'ls d'ün linguach chi ais parento.*

Guardè süls Inglaís e sün oters pü
Chi, per's metter sün ota chamma,
Cun pleds tuot esters haun fitto sü
La povra e debla lur mamma.
Perfin il tudaís-chi, chi sgür nun ho bsögn,
Cun esters linguachs ho ridicul fatschögn.

Eau sun però sgür cha taunt vus non fais —
Per inrichir vossa lingua
Tiers voss paraïnts il pü fazil chattais
Que chi tun'e que chi distingua;
Il latin, il spagnöl e l'italiaun:
Quaists sun ils linguachs chi per nus as afaun.

Eau nu craj, cha Flugi avess appruvo tuots ils fos pass ed erruors da nosch gust commiss in melincletta applicaziun da quaist cussagl, ma tuottüna am pera cha'ls vers citos dessan avair contribuieu in na pitschna imsüra a sustgnair e mantegner per bgers ans l'influenza disastrusa cha l'italiaun ho gieu sü'la lingua ladina. Düräunt ün tschert temp, pustüt n'ils ultims deccennis dal dischnovevel tschientiner, ais que propi sto la moda da substituir pleds e dits ladins tres pleds e dits italiauns. Ün nu tschantschaiva pü natürelmaing, ün tscherchaiva sistematica-maing e conscientamaing da der ün vstieu ester al vegl pled ladin. Ün chaminaiva sün stelzas, e na pü sün sias chammadas natürelas. Ün furmaiva interas frasas pü italiaunas cu ladinas. E que chi eira il pês, ün tel proceder füt generelmaing appruvo ed admiro. Natürelmaing preschantaiva quella masdeda uschè poch la bellezza e l'eleganza da la lingua toscana cu la naivited e la scherba savur da la lingua ladina. Ün pudaiva ler da „*la trionfante Roma, vincitrice della stolza Cartago*“, da maniera cha, scha nun füss sto miss aint il pled tudais-dh *stolz*, schi avessans propi pudieu ans imaginer d'avair avaunt ögls il scrit da qualche pompus Italiaun.

Da quaista sort ho l'influenza italiauna propi imnatschô l'esistenza dal ladin. Eau stögl confesser cha, in il prüm tom da mia grammatica, eau nu m'avaiva auncha avuonda libero da sia dominaziun, trattand cun deferenza exagereda que chi, pustüt in cudeschs e giasettas, am paraiva quella vouta ün üs già ferma-maing ancrô n'il pled ladin. Ed eir sch'eu avess darchò da scriver il seguond tom, schi gess eau auncha pü radicalmaing inavaunt in la cumbatta cunter l'influenza italiauna.

Examinain uossa ün po pü dastrusch la proposta da Flugi. Cur cha maunchan terms a la lingua ladina, schi cussaglia'l da'ls piglier our da linguachs parentos. Mo impraists our da linguas vivaintas sun adüna fich privlusas, upöja cha que as tratta da pleds internaziunels designand dhosas u ideas modernas, per las quêlas nu paun exister pleds ertos (scu *electricited, grammonfon, radiografia, vitaminas*), siand cha tels terms nun exibeschan in üngüna lingua las müdedas foneticas caracteristicas per pleds ertos. In quaist cas po que in generel esser tuottafat indifferent, ch'ün as vuolva al italiaun, al spagnöl, al frances u perfín al tudais-dh

u ad otras linguas. Ma dalum ch'ün piglia our d'üna lingua vivainta — per parenteda ch'ella saja — pleds di d'haun già fat tres las transformaziuns foneticas caracteristicas per quella lingua, schi disturba e sfigürescha ün necessariamaing l'armonia fonetica da la propria lingua. Eau vögl illustrer que cun ün exaimpel. Il substantiv latin-grec *episcopatu/m/* ho do andit in italiaun a *vescovado*, in frances a *évêché*, in spagnöl a *obispado*, in tudais-ch a *Episcopat*. Ne l'italiaun *vescovado*, ne il frances *évêché*, ne il spagnöl *obispado* nu sun buns per gnir introdüts aint i'l sistem fonetic ladin, siand cha minchün da quaists pleds preschainta üna tschera fonetica caracteristica per la lingua, a la quela el appartegna, tschera sich dissumgiaunta da quella cha preschantess l'istess pled scha'l ladin l'avess, suainter sias egnas ledschas foneticas, sviluppo our da *episcopatu/m/*.¹ Cumpletter sainza blesem ün vocabulari manglus nun ais dimena una chosa taunt simpla e leiva scu cha Flugi s'impaissa. Per extraordinari cha que possa parair, la suletta lingua vivainta (da quellas manzunedas) chi'ns pudess in quaist cas güder, nun ais üna lingua parenteda, dimpersè il tudais-ch, exhibind quaist il pled originel intact, têl e quôl ch'el existiva i'la lingua latina; cun be la perdita da la terminaziun. Ma il pü simpel füss allura da'l piglier directamaing our dal latin, que chi, in ün têl cas, ais adüna meglider cu da fer impraists our d'üna lingua vivainta. Perchè il latin ais la mamma cumöna a tuot las linguas neo-latinas, e per diversas radschuns — na be filologicas — ais que pü sgür da's vuolver a la mamma cu a cusdrins e cusdrignas.

11.

La perioda d'influenza italiauna ais caracteriseda tres

a) l'appariziun d'ün grand nummer da substantivs, adjективs ed oters pleds glivrand cun -o, scu

affanno, alloggio, appoggio (appoggi), arrivo, assalto, avo, capo, coro, centro, clero, contenuto, culto, decoro, deporto, eroismo, fango, fondo, foro, genio, giro, grembo, globo, impiego,

¹ Ad exista, per *episcopat*, effectivamaing ün bun vschin ladin druvô da Bisrun: *uras-chieu* (l'ortografia dal saideschevel tschientiner ais *huastchieu*, mera Acts dals apostels, I, 20). Tuottüna as chatta in nossa litteratura moderna *vescovadi* (cun be la terminaziun müdeda), stessamaing l'adjectiv *vescovil*.

individuo, inno, libertinaggio, liberalismo, lusso, magnetismo, massimo (maximo), militarismo, minimo, mito, monstro, motto, medio evo, museo, naufragio (naufragi), nazionalismo, optimismo, organismo, paganismo, particularismo, passaggio (passaggi), patriottismo, pellegrinaggio, penso, personaggio, petto, procinto, quanto, radicalismo, rango, realismo, regno, reo, riparo, ritmo, rumatismo, saldo, sarcasmo, sbocco, scarafaggio, scopo, senso, socialismo, sito, soggiorno, spiritismo, tiglio, tifo, tipo, treno, tronco, ultimato, uso, verbo etc. etc.

Augusto, Cristo, Filippo, Gregorio, Isidoro, Jacopo, Marco, Matteo, Nicodemo, Paolo, Petro, Ponzi Pilato, Quintiliano, Reno, Saulo, Sixto, Stefano, Teodoro, Teofilo, Tiberio, Timoteo, Tito, Trajano, Valerio etc. etc.

ambiguo, assiduo, attiguo, aureo, conspicuo, erroneo, europeo, ferreo, idoneo, iniquo, medio, mediterraneo, perpetuo, pio, rozzo, spontaneo, summo, superfluo etc.

alquanto, appunto, dinovo, dopo (doppo), ecco, essendo, lungo (entlang), merito etc.

b) tres üna nouva invasiun d'üna fuolla da substantivs, adjективs, particips ed oters pleds glivrand cun -e, scu

abitudine, actrice, arte, bitume, cantatrice, catedrale, consorte, eroe, fede, imperatrice, indole, ingratitudine, lectrice, libreratrice, lite, mercede, moltitudine (multitudine), olimpiade, origine, peste, Pentecoste, plebe, prole, sede, serie, similitudine, solitudine, sollecitudine, trionfatrice, vece (generelmaing druwo n'il plural), vicissitudine, vincitrice etc. etc.

atroce, audace, capace, celeste, edace, efficace, difficile, facile, fertile, feroce, fugace, funebre, giovanile, incapace, infantile, infelice, inutile, mite, pertinace, pauperile, primaverile, rapace, senile, simile, tenace, terrestre, utile, vescovile, vicendevole, virile, vivace etc. etc.

beatificante, benestante, concernente, constante, divergente, permanente, presente, pretendente, trionfante, vibrante, vigente, vivificante etc.

durante, invece, mediante, mentre, nonostante (nonobstante), onde, stante etc.

c) tres la penetraziun d'ün grandischem nummer d'oters pleds da tuottas sorts, chi, saínza tradir lur origna fulastera già tres

üna da las terminaziuns numnedas, preschaintan ünguottadamain cuntrasegns carateristics per la lingua italiauna. Quaista classa ais taunt numbrusa, cha'ls exaimpels chi seguan, preschaintan be üna fidh modesta tscherna. Paginas interas pudessan gnir implidas cun tels pleds. Eir üna granda part dals pleds addüts suot a) e b) stuessan uossa gnir classifichos co, perchè ün ho substitutieu a lur terminaziun italiauna üna terminaziun indigena. Ün nun disch pü *cantatrice*, *lite*, *Pentecoste*, *felice*, *fragile*, *vicendevole*, *invece*, *mediante* etc. dimpersè *cantatriza*, *lita*, *Pentecosta*, *felizi-feliza*, *fragil-a*, *vicendevol-a*, *invezza*, *mediaunt*. Que ais tschertamaing meglider, ma que nun ais tuottüna oter cu üna mascra. Ils vaira vschins sun (u füssan): chantedra, drachüra, Tschinquaisma, beo — beeda (flisch-a)¹, freschel — freschla, (*vschandaivel* — *vschandaivla*),¹ *impè da (alincunter)*, *permez da*.

Eir our da las traducziuns bastardadas cuntgnidas i'l appendix po la glista seguainta gnir adampcheda.

accio, accoglier, accolta, affogger, s'affretter, agiundscher, amabel, antenats anzi, apertura, arditezza, avedut, avedutezza, benevol, benevolenza, caduta, capiter, capricorn, carteggiar, ciò, cioè, cittadin, contadin, depinger, dissolut, dissolutezza, -dot, (condot, prodot etc.), ebriedet, econtra, favorabel, ferroviari, genituors, giornel, giubiler, infra, inimicizia, inoltrer, inondaziun, s'insorger, istoria, lamentaziun, lodevol, machina, maledet, mancanza, medesim, medioeval, megliorer, mendicant, millanteria, naschita, nel, nella, nipot, ogni, onorabel, pedata, penser, proposit, provenienza, providenza, qualche, qualunque, quiet, quietezza, raccolta, raggiundscher, renomina, riassunt, ridicul, ritschewuta, sapienza, scheglier, schoglier, secul, soprastanza,² storta,

¹ Intaunt dia *flisch* as chatta effectivamaing conservo in *Caflisch* (= casa Felicis), ais *vschandaivel* püramaing ipotetic. Sch'ün nu voul fer adöver d'ün tel pled, custrüt suainter las ledschas foneticas ladinas, schi fess ün forsa meglider da müder la structura da la frasa e d'exprimer l'idea da reciprocited adverbialmaing tres *traunter per u l'ün l'oter*. Ma sch'ün nu giavüscha neir renunzher a l'adjectiv, schi am peran in mindha möd *reciproc* e *mutuel* preferibels a *vicendevol*, siand ch'ün ils po deriver directamaing dal latin.

² In preparand quaista lavur, eira la substituziun da *soprastanza* tres ün pled s-chet ladin il prüm problem ch'eau avaiva da snuder. Examinand ils terms druvos da Bifrun (*autorited*, *mastrô*, *parzuras*, *superiuors*, *signuredi* etc.) nun chattet eau üngün ch'i'm det satisfacziun. Stuvaiv'eau forsa dir *comité* u *di-*

speditezza, supplica, sustenimaínt, tacít, trattenimaínt, ultra, ultraque, testimoni, tramunter, vedova, vedovil, veduta, vicin, vicinanza, viaggiatur, vincitur etc. etc.

d) tres l'adöver dal auxilier *esser* per la formaziun dals temps cumposta dals verbs reflexivs (mera Gramm. Ladina, II, p. 629—633).

e) tres l'ostilited demusseda als custabs k, y, h, pustüt al prüm, chi ais in tscherts cas indispensabel (mera Gramm. Ladina, II, p. 1007).

12.

Influenzas tudais-chas.

Zieva tuot que cha'd he dit al cumanzamaint davart tscherts elemaínts tudais-chs chi fuorman üna part integranta e caratteristica da la lingua ladina, am resta be da dir auch'ün per pleds davart quella singulera influenza chi's fet sentir pustüt duraunt ils ultims decennis dal dischnovevel e'l prüms ans dal vainchevel tschientiner. In tschertas cuntradiccias nun as daiva ün alura üngüna fadia da s-chivir pleds e dits tudais-chs, ils quels gnivan simplamaíng masdos cu'l elemaínts ladins.

Un ho avuonda fat beffa da quaist abüs perch'eau nun hegia da bsögn da'l trattér co a la lungia.

— „Anguoscha da Dieu! Schnell istiege! Il Zugführer ho già tschüvlo per la abfahrt.“

— „Na, que eira be per la Berninabahn.“

— „Allura pudessans tuottüna istiege perchè il zug es so wie so schon überfüllt.“

Telas conversaziuns pudaiv'ün udir minchadi in lös da cura da l'Engiadín' Ota. Sgür cha que nun ais ün bel möd da s'exprimer, ma la bastardezza e tridezza d'ün têl masdugl da pleds e dits heterogêns do telmaing in ögls, cha nu fo da bsögn l'intervenziun da filologs per predgér in favur da la pürted dal linguach. Minchün so que chi ais tudais-ch, e que eira be üna sort d'indifferenza u da daschiütlia da discuorrer in quaista maniera.

recziun? Finelmaing am decidit tuottüna per *soprastanza*, per respecter üna tradiziun seguida daspö l'an 1919 (fin alura dschaiva ün comité). Sto ün conservar *soprastanza*? Sto ün forsa tschercher da'l ladiniser? Il latin *supercilia* ho do *survaschella* e *suvertschella*, in alchüns otters pleds ais *super* dvanto *sura*. Dimena perchè na dir *surastaunza* u *survastaunza*?

In giasettas e cudeschs nun apparit tuottüna mē quaist jargon, ed üngün scriptur nun ais sistematicamaing sto aint per l'adopziun d'ün tel möd da tschantscher. Al cuntrari, il jargon ladin-tudais-dh provodhet üna ferma reacziun, ed i'la cumbatta cunter l'influenza tudais-dha dad ella svaglieda get ün in bgers cas perfin memma löndh, eliminand pleds chi giodaivan da löndh innò dret da vschinedi, scu albierg, maister, stambuoch, ch'ün crajaiva da stuair substituir tres alloggio, falegnam e capricorn, ed attachand fenomëns sintactics, morfologics u fraseologics cumplettamaing naturalisos, scu p. ex. l'adöver da verbs composts cun ün adverb, dals quels ais già sto discuors quaista saira, ed oters pü.

L'indifferenza ch'ün pudaiva düraunt bgers ans constatér invers la penetraziun tudaís-dha, as po probabelmaing explicitèr psicologicamaing tres duos circumstanças: D'üna vart crajaivan bgers cha la lingua ladina nu saja destineda a survivere; in fatscha als progress spaventus da la germanisaziun i'las cuntredgias inua prosperaiva l'uscheditta industria d'esters, as scuraschaivan bgers; d'otra vart, per guadagner raps nu paraiva que bain profitabel da tschantscher ün s-chlet ladin. Ils interess materiels avaivan stit ils interess pü ideels per la cultivaziun da la lingua materna.¹

* * *

Ma sperain ch'a tuot que hegia müdo. E scha que ho müdo, schi stuains forsa savair grô in prüma lingia a la Societed Retorumauntscha, la quêla, daspö pü cu quaraunt' ans, evra las culuonnas da sias Annalas a scriptuors da tuot las valledas ru-mauntschas-ladinas ed hò cotres pussauntamaing contribuiu a svagliêr e mantegner l'amur dal pled da la mamma e l'interess per la literatura retorumauantscha.

Appendix.

Pleds ladins dal saideschevel tschientiner (pelpü druvos da Bifrun), seguieus da las fuormas bastardedas ch'ün als ho substituiu e chi vegnan auch' hozindì suvenz druvos dasper els u dafat in lur pè.

¹ „Tuts Romontschs fuvan disposts, de se schar germanisar ord motivs practices.“ J. C. Muoth, Ann. XII, p. 539.

abiageder / contadin
 (a)cungüstamaaint / acquisiziun
 adampchamaaint / ampliaziun, amplificažiun
 (a)dumes-cher / domestichêr
 (a)grittantêr / adirêr, inasprir
 albergeder-dra / ospitaivel
 abergiaivlezza / ospitalited
 algurdaivel / as regordand
 algurdaunza / memoria
 aluschamaaint / hotel, locanda
 arcumandaschun / recomandaziun
 arfras-chamaaint / restauraziun
 arfüdamaaint / refütaziun
 arfüdaschun / divorzi
 arnuvamaaint / renovaziun
 arpter / esser laschiiv, avair vöglia
 arsalvô / exceptuo
 (a)rumagnaír / rester, soggiornar
 aruotta / disfatta, sconfitta
 s'arüvlêr / as pentir
 arüvlenscha / pentimaint
 arvuolver / rotuler, roller
 assavder (el assevda) / proclamer, annunzier
 aschöver / premeditedamaing, intenzionelmaing, a proposit
 as-champantêr / liberer, eximer, redimer
 ascus / secret, nascost
 assurvîr (el assorva) / absorber
 avdaunza / abitaziun, domicili
 avisaivel / caut, precaut, avedut, circonspet
 avoeri / öss d'elefant
 bandager, sbandagêr / proscriver, exilier, allontaner
 bandaschun / exil, exiliaziun, proscripziun, deportaziun
 bandischun (bendischun) / benedicziun
 bandus-a / ümil
 bandusezza / ümilted
 blasmêr (el blesma) / censurer, vituperer, reprimander
 braiamina / palperi velin
 buntadaivel / benevol

büschen / condot, leitung
 dalastria / charestia
 dhampe(a)sta / contaisa, altercaziun
 dhanveder / creditur
 daschun / causa, motiv
 daschunaivel / culpabel, debit, doverus, redevabel
 diatif / vil, pervers
 diativierge / vilted, perversited
 crida / decret, proclamaziun
 cuaida, cuaida / appetenza, cupidited, concupiscenza, desideri
 cufoert, cufüert / confort, consolaziun
 cufurtêr / conforter
 cumpartenscha / pazienza, indulgenza
 cuncordgia / concordia
 cundanaschun / condanna, condannaziun, condemnaziun
 cunschenscha / conscienza
 cuntuorbel / perturbaziun
 cuorsa / gara
 cusnêr / consigner
 cussulamaint / consolaziun
 custaivel / prezios, impajabel
 cuvdûs / avid, desiderus
 cuvgnaivel / apposit, adequat, regoler, decent, conveniaint
 da pöja / dopo, poi
 dschidramaint / aspiraziun, concupiscenza, desideri
 dschidrer / aspirer, tender, procurer, desiderer
 s'dubalger / as s-chüser, as disculper
 flaivel / debel, languid
 flaivlezza / deblezza, fiacchezza, languidezza
 fraschlezza / fragilited, infermited
 frêschel / fragil, delicat, caduc, miserabel
 frudagêr / ingianner
 fruttaivel / fertil, frutiifer
 fürgia / furia, smania
 gipiri / perdiziun, caduta, exterminaziun
 gliünedi-dgia / lunatic, glünatic
 (grevi)-grevgia / portaunta, gravaida
 ignamöd / in ogní cas

- ingürgia / insulta, ignominia
 marus / amant
 misiergia / miseria
 nüdezza / nudited
 numnaunza / renomina, celebrite, reputaziun
 nuschaivel / dannaivel, dannus, pregüdiziabel
 paiver / ozius
 pajaglia / mercede, salari, premi, recompensa
 pardüreder / soprstant, survagliaunt, administratur
 pardavaunts / antenats
 pardert-a / abil, capabel, capace, adatto, lest
 parlaunt / eloquent
 parlangun / comparaziun, conqualaziun
 parvalaivel / valabel, vigent
 parvîs / paradis
 pchiedra / peccatrice
 pittanögn / fornicaziun, pcho charnel, amur illecita
 purtier / portier
 putrögna / sceleratezza, infamia, dissolutezza
 pütif / fix, fiss
 quaid / quiet
 quaidezza / quietezza
 schlascho eda / dissolut-a
 schlaschögn / dissolutezza
 scumandêr / proibir, interdir
 sguast / corrupziun, dissipaziun
 sgürted / cauziun, guaranzia, securited
 stavlezza / permanenza, constanza, stabilited
 stevel / stabil, constant, consistent, stabel
 stüdgaint / zelant, zelus
 stramüdeda / alteraziun, mutaziun, variaziun
 trêfsch / traffic, comunicaziun
 ubliaschun / obligaziun, impegn
 uf(f)ici / carica
 uf(f)aïsa / insulta, offaisa
 visaivel / visibel
 vitquergia / victuaglia
 zoeber / magia
-